

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΗ ΘΡΗΣΚΕΙΟΛΟΓΙΑ

Α ΕΡΗΝΙΚΟΤΗΤΑ ΣΤΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ

Θρησκεία και Πολιτισμός των προϊστορικών κοινωνιών και των αρχαίων λαών

Τεύχος Α'

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

2002

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΗ ΘΡΗΣΚΕΙΟΛΟΓΙΑ

Α. Η ΘΡΗΣΚΕΙΟΛΟΓΙΑ ΩΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗ

1. Τι είναι θρησκειολογία

Θρησκειολογία ονομάζεται η επιστήμη που ασχολείται με την επιστημονική έρευνα και μελέτη των θρησκειών του κόσμου.

Η Θρησκειολογία είναι σχετικά νέα επιστήμη. Ως αυτοτελής επιστήμη ιδρύθηκε για πρώτη φορά στα μέσα του 19ου αιώνα, σχεδόν συγχρόνως με τη συγκριτική γλωσσολογία. Ο ελληνικός όρος *Θρησκειολογία* είναι ελεύθερη μετάφραση του γερμανικού όρου *Religionswissenschaft* («Επιστήμη της Θρησκείας»), τον οποίον πρώτος καθιέρωσε ο σπουδαίος θρησκειολόγος Friedrich Max Müller στον πρόλογο του πρώτου τόμου του έργου του *Chips from a German Worship* (London 1867). Ο όρος αυτός είχε χρησιμοποιηθεί λίγο παλαιότερα από άλλους συγγραφείς (Abbé Prosper Leblanc [1852], F. Stiefelhagen [1858] κ.ά.), αλλά όχι με την αυστηρή έννοια, με την οποία τον καθιέρωσε ο Max Müller, ώστε να αποβεί από τότε ο κατ' εξοχήν γλωσσικός όρος για την επιστήμη της Θρησκειολογίας.

Σήμερα στον αγγλόφωνο κόσμο, δίπλα στον γερμανικό όρο «*Religionswissenschaft*», χρησιμοποιείται ο όρος «*The Science of Religion*» και στον γαλλόφωνο κόσμο ο όρος «*La science des religions*». Στην πραγματικότητα όμως Θρησκειολογία, όπως την εννοούμε σήμερα, είναι η επιστήμη που αποτελείται από μια ομάδα ισοδύναμων επιστημών ή μεθόδων έρευνας, στην οποία προεξάρχει η *Ιστορία των θρησκευμάτων* και έπονται η *Συγκριτική θρησκειολογία* και η *Φαινομενολογία της θρησκείας*. Γι' αυτό σήμερα στον αγγλόφωνο κόσμο η Θρησκειολογία είναι γνωστή συνήθως με τους συνώνυμους και ισοδύναμους όρους *History of Religion* ή *Religious Studies* και σπανιότερα με τον όρο *Comparative Studies of Religion(s)*, και στον γαλλόφωνο κόσμο με τον όρο *Histoire générale des religions* και σπανιότερα με τον όρο *Histoire comparée des religions*. Ανάλογοι προς αυτούς είναι και οι όροι που χρησιμοποιούνται σε άλλες

ληψη την ιδιαίτερη, ατομική έκφραση του ωραίου στα έργα της τέχνης των διαφόρων πολιτισμών, έτσι και στη συγκριτική μελέτη των θρησκειών η πιο λεπτή εργασία είναι να διαπιστώνουμε σταθερά πώς η κοινή και βασική θρησκευτική αξία, παρά τον παραλληλισμό της, διαμορφώνεται στις κατά μέρος θρησκείες διαφορετικά και ποικιλότροπα, παίρνοντας τον δικό της ξεχωριστό χαρακτήρα (βλ. Rudolf Otto, Vischnu Nârâyana. Texte zur indischen Göttermystik, Jena ²1923, 218, υποσ. 63).

Αυτή η νέα σχετικά επιστήμη της Θρησκειολογίας είναι επιστήμη εμπειρική, γιατί βασίζεται σε ιστορικό και αρχαιολογικό υλικό. Ως τέτοια συνεργάζεται στενά με άλλες συγγενείς επιστήμες, με τη συγκριτική γλωσσολογία και τη γενική ιστορία, με την εθνολογία (ή κοινωνική ανθρωπολογία) και την κοινωνιολογία, με την φιλοσοφία της θρησκείας και την ψυχολογία της θρησκείας, και ακόμη με την αρχαιολογία και την παλαιοντολογία. Δίχως τη σχέση της με τις επιστήμες αυτές και τα πορίσματα τους δεν νοείται σήμερα θρησκειολογία.

3. Κλάδοι της Θρησκειολογίας

Για να μελετήσει σε βάθος και πλάτος το θρησκευτικό φαινόμενο και τις διάφορες θρησκείες του κόσμου η Θρησκειολογία περιλαμβάνει τους εξής κλάδους: Την *Ιστορία των Θρησκευμάτων*, τη *Συγκριτική Θρησκειολογία* και την *Φαινομενολογία της θρησκείας*. Ως σπουδαίους βοηθητικούς κλάδους έχει α) την *Ψυχολογία της θρησκείας*, η οποία μελετά και διαφωτίζει τις θρησκευτικές εμπειρίες της ανθρώπινης ψυχής, τις λειτουργίες και τις εκδηλώσεις των θρησκευτικών της διαθέσεων και καθορίζει τα όρια μεταξύ νοσηρών και υγιών θρησκευτικών εμπειριών, β) την *Κοινωνιολογία της θρησκείας*, η οποία μελετά τις κοινωνικές προϋποθέσεις και λειτουργίες της θρησκείας, τις αλληλεπιδράσεις μεταξύ θρησκευτικής και κοινωνικής ζωής, και τις μορφές των θρησκευτικών κοινοτήτων, όπως είναι οι αδελφότητες, οι αιρέσεις, οι ενορίες και οι εκκλησίες, και γ) την *Φιλοσοφία της θρησκείας*, η οποία, ως μέρος της Φιλοσοφίας, ερευνά την φύση, την ουσία, την αλήθεια και την αξία της θρησκείας. Με τη βοήθεια αυτών των επιμέρους και αυτοτελών σήμερα επιστημών χωρεί η Θρησκειολογία σε πληρέστερη μελέτη του υλικού της.

α) Η Ιστορία των θρησκευμάτων

Η Ιστορία των θρησκευμάτων εξετάζει τις διάφορες θρησκείες, με βάση τις πηγές τους, κατά τις γνωστές ιστορικές τους μορφές, και παρακολουθεί την ιστορική γένεση και την εξέλιξή τους. Προσπαθεί να περιγράψει τη σχέση η οποία υπάρχει μεταξύ των φαινομένων της θρησκείας και των

θρησκευτικών εμπειριών που βρίσκονται πίσω απ' αυτά. Ενδιαφέρεται τόσο για την εσωτερική ιστορική διαμόρφωση κάθε θρησκείας, όσο και για την, με την πάροδο του χρόνου, μεταβολή των μορφών, της διδασκαλίας και της εκφράσεώς της στη λατρεία και τον μύθο. Ενδιαφέρεται επίσης να μελετήσει την αμοιβαία επίδραση των θρησκευτών μεταξύ των και με την κοινωνία. Περιλαμβάνει απ' ενός μεν τα εσωτερικά και εξωτερικά πεπρωμένα των οπαδών της θρησκευτικής κοινότητας κάθε μιας θρησκείας, απ' ετέρου δε το δόγμα και τη λατρεία τους.

Έτσι χωρεί στην εξής έκθεση του υλικού της: α) Εισαγωγή, β) Πηγές, γ) Ιστορική εξέλιξη, δ) Διδασκαλία περί Θεού, κόσμου και ανθρώπου, ε) Λατρεία, ήθη και έθιμα, μύθος ή διδασκαλία, στ) Οδός της σωτηρίας, προσωπική και γενική εσχατολογία, ζ) Σύγχρονη κατάσταση του κάθε θρησκευόμενου που μελετάται και η) Συμπεράσματα-Βιβλιογραφία.

Όπως καταλαβαίνουμε, το κύριο γνώρισμα της *Ιστορίας των θρησκευμάτων* είναι η διαλεκτική σχέση που υπάρχει ανάμεσα στο γνωστικό της αντικείμενο και τις μεθόδους της έρευνάς της. Ως ιστορική επιστήμη ο κλάδος της Ιστορίας των θρησκευμάτων έχει τη μορφή ενός έμμονου και αδιάκοπου διαλόγου μεταξύ εμπειρίας και λόγου. Η εμπειρία προσφέρει το ιστορικό υλικό - πηγές, μνημεία, αρχαιολογικά ευρήματα κ.λπ. -, ο λόγος, δηλαδή η ανάλυση και η συνθετική νόηση, ελέγχει, συσχετίζει, κατατάσσει και συστηματοποιεί τα «δεδομένα» και σχηματίζει έννοιες και ερμηνευτικές υποθέσεις. Έτσι, με κριτικό έλεγχο των πηγών και των ειδήσεων και με βαθιά διανοητική εργασία φτάνει ο ερευνητής στη γνώση και την έκθεση των αρχών κάθε θρησκείας.

Είναι βέβαια αυτονόητο ότι αυτό που καθορίζει άριστα το αντικείμενο της Ιστορίας των θρησκευτών είναι η ιδέα της θρησκείας. Αυτή όμως η ιδέα, αν και αναγκαία προϋπόθεση της έρευνας, ποτέ δεν επιτρέπεται να μεταβληθεί σε λειτουργία μιας α priori ερμηνευτικής κατηγορίας, που θα προκαθορίζει την πορεία της ιστορικής έρευνας. Αντίθετα, πρέπει να κρατείται στη διαλεκτική πορεία και πρόοδο της έρευνας. Οι μέθοδοι που χρησιμοποιούνται σ' αυτή την έρευνα προσαρμόζονται στην ιστορική φύση του αντικειμένου. Τέτοιες μέθοδοι είναι ουσιαστικά επαγωγικές: προτίθενται να κατανοήσουν τη θρησκεία τόσο κατά την εσωτερική και αφηρημένη της έννοια όσο και κατά την ιστορική της όψη και δημιουργία, και ακόμη κατά την μεγάλη σημασία που έχει στην πολιτιστική, την κοινωνική και την ατομική ζωή, με την οποία συνυφαίνεται. Ακριβώς αυτή η διαλεκτική που ανακύπτει από την αντιπίδραση της ιδέας της θρησκείας με ειδική και συνεχή ιστορική έρευνα, αποτελεί ένα από τα κύρια γνωρίσματα αυτής της επιστήμης.

Η φύση της διαλεκτικής θεμελίωσης της ιστορίας των θρησκευτών γί-

ληψη την ιδιαίτερη, ατομική έκφραση του ωραίου στα έργα της τέχνης των διαφόρων πολιτισμών, έτσι και στη συγκριτική μελέτη των θρησκειών η πιο λεπτή εργασία είναι να διαπιστώσουμε σταθερά πώς η κοινή και βασική θρησκευτική αξία, παρά τον παραλληλισμό της, διαμορφώνεται στις κατά μέρος θρησκείες διαφορετικά και ποικιλότροπα, παίρνοντας τον δικό της ξεχωριστό χαρακτήρα (βλ. Rudolf Otto, *Vischnu Nārāyana. Texte zur indischen Göttermystik*, Jena ²1923, 218, υποσ. 63).

Αυτή η νέα σχετικά επιστήμη της Θρησκευσιολογίας είναι επιστήμη εμπειρική, γιατί βασίζεται σε ιστορικό και αρχαιολογικό υλικό. Ως τέτοια συνεργάζεται στενά με άλλες συγγενείς επιστήμες, με τη συγκριτική γλωσσολογία και τη γενική ιστορία, με την εθνολογία (ή κοινωνική ανθρωπολογία) και την κοινωνιολογία, με την φιλοσοφία της θρησκείας και την ψυχολογία της θρησκείας, και ακόμη με την αρχαιολογία και την παλαιοντολογία. Δίχως τη σχέση της με τις επιστήμες αυτές και τα πορίσματά τους δεν νοείται σήμερα θρησκευσιολογία.

3. Κλάδοι της Θρησκευσιολογίας

Για να μελετήσει σε βάθος και πλάτος το θρησκευτικό φαινόμενο και τις διάφορες θρησκείες του κόσμου η Θρησκευσιολογία περιλαμβάνει τους εξής κλάδους: Την *Ιστορία των Θρησκευμάτων*, τη *Συγκριτική Θρησκευσιολογία* και την *Φαινομενολογία της θρησκείας*. Ως σπουδαίους βοηθητικούς κλάδους έχει α) την *Ψυχολογία της θρησκείας*, η οποία μελετά και διαφωτίζει τις θρησκευτικές εμπειρίες της ανθρώπινης ψυχής, τις λειτουργίες και τις εκδηλώσεις των θρησκευτικών της διαθέσεων και καθορίζει τα όρια μεταξύ νοσηρών και υγιών θρησκευτικών εμπειριών, β) την *Κοινωνιολογία της θρησκείας*, η οποία μελετά τις κοινωνικές προϋποθέσεις και λειτουργίες της θρησκείας, τις αλληλεπιδράσεις μεταξύ θρησκευτικής και κοινωνικής ζωής, και τις μορφές των θρησκευτικών κοινοτήτων, όπως είναι οι αδελφότητες, οι αιρέσεις, οι ενορίες και οι εκκλησίες, και γ) την *Φιλοσοφία της θρησκείας*, η οποία, ως μέρος της Φιλοσοφίας, ερευνά την φύση, την ουσία, την αλήθεια και την αξία της θρησκείας. Με τη βοήθεια αυτών των επιμέρους και αυτοτελών σήμερα επιστημών χωρεί η Θρησκευσιολογία σε πληρέστερη μελέτη του υλικού της.

α) Η Ιστορία των θρησκευμάτων

Η Ιστορία των θρησκευμάτων εξετάζει τις διάφορες θρησκείες, με βάση τις πηγές τους, κατά τις γνωστές ιστορικές τους μορφές, και παρακολουθεί την ιστορική γένεση και την εξέλιξή τους. Προσπαθεί να περιγράψει τη σχέση η οποία υπάρχει μεταξύ των φαινομένων της θρησκείας και των

θηροσκευτικών εμπειριών που βρίσκονται πίσω απ' αυτά. Ενδιαφέρεται τόσο για την εσωτερική ιστορική διαμόρφωση κάθε θρησκείας, όσο και για την, με την πάροδο του χρόνου, μεταβολή των μορφών, της διδασκαλίας και της εκφράσεώς της στη λατρεία και τον μύθο. Ενδιαφέρεται επίσης να μελετήσει την αμοιβαία επίδραση των θρησκειών μεταξύ των και με την κοινωνία. Περιλαμβάνει απ' ενός μεν τα εσωτερικά και εξωτερικά πεπρωμένα των οπαδών της θρησκευτικής κοινότητας κάθε μιας θρησκείας, απ' ετέρου δε το δόγμα και τη λατρεία τους.

Έτσι χωρεί στην εξής έκθεση του υλικού της: α) Εισαγωγή, β) Πηγές, γ) Ιστορική εξέλιξη, δ) Διδασκαλία περί Θεού, κόσμου και ανθρώπου, ε) Λατρεία, ήθη και έθιμα, μύθος ή διδασκαλία, στ) Οδός της σωτηρίας, προσωπική και γενική εσχατολογία, ζ) Σύγχρονη κατάσταση του κάθε θρησκειώματος που μελετάται και η) Συμπεράσματα-Βιβλιογραφία.

Όπως καταλαβαίνουμε, το κύριο γνώρισμα της *Ιστορίας των θρησκευμάτων* είναι η διαλεκτική σχέση που υπάρχει ανάμεσα στο γνωστικό της αντικείμενο και τις μεθόδους της έρευνάς της. Ως ιστορική επιστήμη ο κλάδος της Ιστορίας των θρησκευμάτων έχει τη μορφή ενός έμμονου και αδιάκοπου διαλόγου μεταξύ εμπειρίας και λόγου. Η εμπειρία προσφέρει το ιστορικό υλικό - πηγές, μνημεία, αρχαιολογικά ευρήματα κ.λπ. -, ο λόγος, δηλαδή η ανάλυση και η συνθετική νόηση, ελέγχει, συσχετίζει, κατατάσσει και συστηματοποιεί τα «δεδομένα» και σχηματίζει έννοιες και ερμηνευτικές υποθέσεις. Έτσι, με κριτικό έλεγχο των πηγών και των ειδήσεων και με βαθιά διανοητική εργασία φτάνει ο ερευνητής στη γνώση και την έκθεση των αρχών κάθε θρησκείας.

Είναι βέβαια αυτονόητο ότι αυτό που καθορίζει άριστα το αντικείμενο της Ιστορίας των θρησκειών είναι η ιδέα της θρησκείας. Αυτή όμως η ιδέα, αν και αναγκαία προϋπόθεση της έρευνας, ποτέ δεν επιτρέπεται να μεταβληθεί σε λειτουργία μιας α ριγοί ερμηνευτικής κατηγορίας, που θα προκαθορίζει την πορεία της ιστορικής έρευνας. Αντίθετα, πρέπει να κρατείται στη διαλεκτική πορεία και πρόοδο της έρευνας. Οι μέθοδοι που χρησιμοποιούνται σ' αυτή την έρευνα προσαρμόζονται στην ιστορική φύση του αντικειμένου. Τέτοιες μέθοδοι είναι ουσιαστικά επαγωγικές: προτίθενται να κατανοήσουν τη θρησκεία τόσο κατά την εσωτερική και αφηρημένη της έννοια όσο και κατά την ιστορική της όψη και δημιουργία, και ακόμη κατά την μεγάλη σημασία που έχει στην πολιτιστική, την κοινωνική και την ατομική ζωή, με την οποία συνυφαίνεται. Ακριβώς αυτή η διαλεκτική που ανακύπτει από την αντεπίδραση της ιδέας της θρησκείας με ειδική και συνεχή ιστορική έρευνα, αποτελεί ένα από τα κύρια γνώρισματα αυτής της επιστήμης.

Η φύση της διαλεκτικής θεμελίωσης της ιστορίας των θρησκειών γί-

ληψη την ιδιαίτερη, ατομική έκφραση του ωραίου στα έργα της τέχνης των διαφόρων πολιτισμών, έτσι και στη συγκριτική μελέτη των θρησκειών η πιο λεπτή εργασία είναι να διαπιστώνουμε σταθερά πώς η κοινή και βασική θρησκευτική αξία, παρά τον παραλληλισμό της, διαμορφώνεται στις κατά μέρος θρησκείες διαφορετικά και ποικιλότροπα, παίρνοντας τον δικό της ξεχωριστό χαρακτήρα (βλ. Rudolf Otto, Vischnu Nārāyaṇa. Texte zur indischen Göttermystik, Jena ²1923, 218, υποσ. 63).

Αυτή η νέα σχετικά επιστήμη της Θρησκειολογίας είναι επιστήμη εμπειρική, γιατί βασίζεται σε ιστορικό και αρχαιολογικό υλικό. Ως τέτοια συνεργάζεται στενά με άλλες συγγενείς επιστήμες, με τη συγκριτική γλωσσολογία και τη γενική ιστορία, με την εθνολογία (ή κοινωνική ανθρωπολογία) και την κοινωνιολογία, με την φιλοσοφία της θρησκείας και την ψυχολογία της θρησκείας, και ακόμη με την αρχαιολογία και την παλαιοντολογία. Δίχως τη σχέση της με τις επιστήμες αυτές και τα πορίσματά τους δεν νοείται σήμερα θρησκειολογία.

3. Κλάδοι της Θρησκειολογίας

Για να μελετήσει σε βάθος και πλάτος το θρησκευτικό φαινόμενο και τις διάφορες θρησκείες του κόσμου η Θρησκειολογία περιλαμβάνει τους εξής κλάδους: Την *Ιστορία των Θρησκευμάτων*, τη *Συγκριτική Θρησκειολογία* και την *Φαινομενολογία της θρησκείας*. Ως σπουδαίους βοηθητικούς κλάδους έχει α) την *Ψυχολογία της θρησκείας*, η οποία μελετά και διαφωτίζει τις θρησκευτικές εμπειρίες της ανθρώπινης ψυχής, τις λειτουργίες και τις εκδηλώσεις των θρησκευτικών της διαθέσεων και καθορίζει τα όρια μεταξύ νοσηρών και υγιών θρησκευτικών εμπειριών, β) την *Κοινωνιολογία της θρησκείας*, η οποία μελετά τις κοινωνικές προϋποθέσεις και λειτουργίες της θρησκείας, τις αλληλεπιδράσεις μεταξύ θρησκευτικής και κοινωνικής ζωής, και τις μορφές των θρησκευτικών κοινοτήτων, όπως είναι οι αδελφότητες, οι αιρέσεις, οι ενορίες και οι εκκλησίες, και γ) την *Φιλοσοφία της θρησκείας*, η οποία, ως μέρος της Φιλοσοφίας, ερευνά την φύση, την ουσία, την αλήθεια και την αξία της θρησκείας. Με τη βοήθεια αυτών των επιμέρους και αυτοτελών σήμερα επιστημών χωρεί η Θρησκειολογία σε πληρέστερη μελέτη του υλικού της.

α) Η Ιστορία των θρησκευμάτων

Η Ιστορία των θρησκευμάτων εξετάζει τις διάφορες θρησκείες, με βάση τις πηγές τους, κατά τις γνωστές ιστορικές τους μορφές, και παρακολουθεί την ιστορική γένεση και την εξέλιξή τους. Προσπαθεί να περιγράψει τη σχέση η οποία υπάρχει μεταξύ των φαινομένων της θρησκείας και των

θησκευτικών εμπειριών που βρίσκονται πίσω απ' αυτά. Ενδιαφέρεται τόσο για την εσωτερική ιστορική διαμόρφωση κάθε θρησκείας, όσο και για την, με την πάροδο του χρόνου, μεταβολή των μορφών, της διδασκαλίας και της εκφράσεώς της στη λατρεία και τον μύθο. Ενδιαφέρεται επίσης να μελετήσει την αμοιβαία επίδραση των θρησκειών μεταξύ των και με την κοινωνία. Περιλαμβάνει αφ' ενός μεν τα εσωτερικά και εξωτερικά πεπρωμένα των οπαδών της θρησκευτικής κοινότητας κάθε μιας θρησκείας, αφ' ετέρου δε το δόγμα και τη λατρεία τους.

Έτσι χωρεί στην εξής έκθεση του υλικού της: α) Εισαγωγή, β) Πηγές, γ) Ιστορική εξέλιξη, δ) Διδασκαλία περί Θεού, κόσμου και ανθρώπου, ε) Λατρεία, ήθη και έθιμα, μύθος ή διδασκαλία, στ) Οδός της σωτηρίας, προσωπική και γενική εσχολογία, ζ) Σύγχρονη κατάσταση του κάθε θρησκευόμενου που μελετάται και η) Συμπεράσματα-Βιβλιογραφία.

Όπως καταλαβαίνουμε, το κύριο γνώρισμα της *Ιστορίας των θρησκευμάτων* είναι η διαλεκτική σχέση που υπάρχει ανάμεσα στο γνωστικό της αντικείμενο και τις μεθόδους της έρευνάς της. Ως ιστορική επιστήμη ο κλάδος της Ιστορίας των θρησκευμάτων έχει τη μορφή ενός έμμονου και αδιάκοπου διαλόγου μεταξύ εμπειρίας και λόγου. Η εμπειρία προσφέρει το ιστορικό υλικό - πηγές, μνημεία, αρχαιολογικά ευρήματα κ.λπ. -, ο λόγος, δηλαδή η ανάλυση και η συνθετική νόηση, ελέγχει, συσχετίζει, κατατάσσει και συστηματοποιεί τα «δεδομένα» και σχηματίζει έννοιες και ερμηνευτικές υποθέσεις. Έτσι, με κριτικό έλεγχο των πηγών και των ειδήσεων και με βαθιά διανοητική εργασία φτάνει ο ερευνητής στη γνώση και την έκθεση των αρχών κάθε θρησκείας.

Είναι βέβαια αυτονόητο ότι αυτό που καθορίζει άριστα το αντικείμενο της Ιστορίας των θρησκειών είναι η ιδέα της θρησκείας. Αυτή όμως η ιδέα, αν και αναγκαία προϋπόθεση της έρευνας, ποτέ δεν επιτρέπεται να μεταβληθεί σε λειτουργία μιας α priori ερμηνευτικής κατηγορίας, που θα προκαθορίζει την πορεία της ιστορικής έρευνας. Αντίθετα, πρέπει να κρατείται στη διαλεκτική πορεία και πρόοδο της έρευνας. Οι μέθοδοι που χρησιμοποιούνται σ' αυτή την έρευνα προσαρμόζονται στην ιστορική φύση του αντικειμένου. Τέτοιες μέθοδοι είναι ουσιαστικά επαγωγικές: προτιθενται να κατανοήσουν τη θρησκεία τόσο κατά την εσωτερική και αφηρημένη της έννοια όσο και κατά την ιστορική της όψη και δημιουργία, και ακόμη κατά την μεγάλη σημασία που έχει στην πολιτισμική, την κοινωνική και την ατομική ζωή, με την οποία συνυφαίνεται. Ακριβώς αυτή η διαλεκτική που ανακύπτει από την αντεπίδραση της ιδέας της θρησκείας με ειδική και συνεχή ιστορική έρευνα, αποτελεί ένα από τα κύρια γνωρίσματα αυτής της επιστήμης.

Η φύση της διαλεκτικής θεμελίωσης της ιστορίας των θρησκειών γί-

νεται σαφώς με την αντιβολή της προς διάφορες εναλλασσόμενες προσεγγίσεις της θρησκείας. Πρώτα απ' όλα, η ιστορία των θρησκευμάτων πρέπει να διακριθεί από την ερμηνευτική προσέγγιση, η οποία στην προσπάθειά της ν' ανοίξει τα μυστήρια του φαινομένου που μελετά, μπορεί να δώσει υποκειμενικές ή ακόμη και δογματικές ερμηνείες. Η ευφυής εφαρμογή από τον Hans Jonas σύγχρονων υπαρξιακών κατηγοριών, όπως είναι το αίσθημα της «εγκαταλείψεως» και του «ερριμμένου», στο έργο του για τον Γνωστικισμό (The Gnostic Religion ..., Boston 1958, 1970), και η χρήση από τον Rudolf Otto, στο έργο του Das Heilige (1917), των κατηγοριών περί «αγίου», μπορούν ν' αποτελέσουν παραδείγματα μιας τέτοιας προσέγγισης. Η ερμηνευτική μέθοδος είναι ανεπαρκώς δοκιμασμένη απέναντι στα ιστορικά γεγονότα και σε κάθε περίπτωση διατρέχει τον κίνδυνο να παραμελήσει το έργο της ακριβούς ιστορικής περιγραφής. Επιπλέον τα δύσκολα για λύση προβλήματα της συνεχείας και της αλλαγής ή της παρακμής των ιστορικών θρησκευτικών πραγμάτων, που είναι αναπόφευκτα στη συγκριτική μελέτη της θρησκείας, τείνουν να μένουν σε επιφανειακή εξέταση. Ο ιστορικός των θρησκειών πρέπει να βλέπει πάντοτε το αντικείμενο της έρευνάς του ως ιστορικό γεγονός. Παρά ταύτα η έρευνά του δεν πρέπει να καταλήγει σε άκρατον ιστορισμό (ιστοριοκρατία). Την ιστοριοκρατία είτε στην ιδεαλιστική της είτε στην ματεριαλιστική της μορφή, πρέπει να την αποφεύγει ο ιστορικός των θρησκειών. Πράγματι, αν και η θρησκεία είναι αναντίρρητα ιστορικό φαινόμενο, ωστόσο δεν πρέπει να υποβιβάζεται σε ιστοριοκρατία. Η ιστοριοκρατία κλείνει μέσα της τις ιστορικές μορφές, τον reductionismus, της αναγωγής δηλαδή του περίπλοκου σε κάτι το απλό, και συνεπώς κάνει τη θρησκεία ένα απλούστατο γνώρισμα μιας διαλεκτικής, η οποία την ξεπερνά και την κάνει μεταφυσική. Αυτό είναι αληθινό τόσο για τον Έγελο όσο και για τον Μαξ. Ο πρώτος είδε τη θρησκεία υπό την οπτική γωνία του άκρατου ιδεαλισμού, της προβολής δηλαδή της Ιδέας στον κόσμο· ο δεύτερος την είδε υπό το πρίσμα της οικονομικής πάλης των τάξεων. Σπουδαίες ιδέες, που όμως σμικραίνουν το εκτεταμένο περιεχόμενο της θρησκείας. Γιατί τόσο στην ιστοριοκρατία όσο και στην φαινομενοκρατία υπάρχει μια τάση προς ένα a priori, προς μια εκ των προτέρων παρμένη ιδέα για τη θρησκεία. Αλλά ο a priori χαρακτήρας δεν ταιριάζει στη θετική, ιστορικοσυγκριτική προσέγγιση της θρησκείας και στη διαλεκτική, την οποία ο ιστορικός της θρησκείας πρέπει να εφαρμόζει ανάμεσα στις ερμηνευτικές του κατηγορίες που δοκιμάζει και στην πορεία της έρευνάς του.

Η θεωρητική επίσης προσέγγιση της θρησκείας δεν είναι νόμιμη στην ιστορία των θρησκειών, όταν αυτή κλίνει προς έναν a priori και μη δια-